

In memoriam

ROBERT KUWAŁEK
(1966–2014)

5 czerwca tego roku zmarł Robert Kuwałek, historyk i edukator, jeden z najbardziej znanych i zasłużonych badaczy Zagłady w Polsce. Zmarł we Lwowie, gdzie przebywał jako przewodnik grupy niemieckich studentów realizujących objazd naukowy. Na Ukrainę wyjeżdżał wielokrotnie, również z grupami polskich nauczycieli, historyków i pasjonatów historii polskiej, ukraińskiej i żydowskiej.

Robert urodził się w Lublinie w 1966 r. Po ukończeniu studiów historycznych na Katolickim Uniwersytecie Lubelskim (1990), gdzie przedstawił pracę na temat Organizacji Ogólnych Syjonistów w Lublinie w latach 1926–1939, rozpoczął pracę w miejscowym archiwum. Później (w latach 1995–1999) pracował jako nauczyciel historii w liceach ogólnokształcących. Podjął również studia doktorskie na Uniwersytecie Marii Curie-Skłodowskiej w Lublinie, w których trakcie przygotowywał rozprawę o żydowskim życiu politycznym w okresie międzywojennym.

W 1999 r. rozpoczął pracę w Dziale Naukowym Państwowego Muzeum na Majdanku. Odtąd punkt ciężkości Jego badań przesunął się na losy Żydów lubelskich w okresie okupacji niemieckiej. Opublikował na ten temat kilka znaczących studiów. Już pierwsze z nich, omówienie piśmiennictwa historycznego poświęconego

obozowi zagłady w Sobiborze, charakteryzowało się głęboką znajomością zagadnienia, dociekliwością badawczą i szerokością spojrzenia¹. Potem przyszły teksty o losach Żydów lubelskich na Majdanku², funkcjonowaniu gett tranzytowych na Lubelszczyźnie, do których w ramach akcji „Reinhardt” deportowano Żydów zagranicznych przed ostateczną wywózką do obozów zagłady³, polskich śledztwach dotyczących mordu na Żydach w ramach akcji „Erntefest”⁴, zagłady Żydów w Chełmie⁵, problemów z upamiętnieniem obozów zagłady w Polsce⁶ czy wreszcie losów Żydów z Rzeszy deportowanych na Lubelszczyznę⁷. Każdy z tych tekstów przynosił wiele nowych informacji i ustaleń źródłowych.

Głównym polem działalności Roberta pozostawał obóz zagłady w Bełżcu. Wiązało się to z objęciem przez Niego funkcji kierownika Miejsca Pamięci w Bełżcu, którą sprawował w latach 2004–2007. Wcześniej uczestniczył w pracach nad scenariuszem eksponowanej tam wystawy stałej. Przystąpił również do opracowania historii tego praktycznie nieobecnego w polskiej pamięci miejsca. Efektem tych badań stała się książka *Obóz zagłady w Bełżcu*, której rozbudowana i uzupełniona wersja ukazała się w 2010 r.⁸, stając się pierwszą naukową monografią tego obozu zagłady. Jest to bezsprzecznie jedna z najważniejszych publikacji, jakie ukazały się w Polsce na temat Zagłady po roku 1989. Na podstawie szeroko zakrojonej kwerendy w archiwach polskich, niemieckich i izraelskich (relacje ocalałych i świadków, zeznania sprawców oraz zachowane dokumenty) Robert opisał historyczny kontekst powstania ośrodka zagłady w Bełżcu, jego funkcjonowanie na przestrzeni 1942 r. i powojenne losy tego miejsca. Integral-

¹ *Obóz zagłady w Sobiborze w historiografii polskiej i obcej*, „Zeszyty Majdanka” 2001, nr 21, s. 115–161.

² *Żydzi lubelscy w obozie koncentracyjnym na Majdanku*, „Zeszyty Majdanka” 2003, nr 23, s. 77–121.

³ *Getta tranzytowe w dystrykcie lubelskim [w:] Akcja Reinhardt. Zagłada Żydów w Generalnym Gubernatorstwie*, red. Dariusz Libionka, Warszawa: IPN, 2004, s. 138–160; w wersji niemieckojęzycznej: *Die Durchgangsgghettos im Distrikt Lublin (u.a. Izbica, Piaski, Rejowiec und Trawniki) [w:] „Aktion Reinhardt”. Der Völkermord an den Juden im Generalgouvernement 1941–1944*, red. Bogdan Musiał, Osnabrück: Fibre Verlag, 2004, s. 197–232.

⁴ *„Erntefest” w świetle polskich materiałów śledczych (1944–1968) [w:] Erntefest 3–4 listopada 1943. Zapomniany epizod Zagłady*, red. Dariusz Libionka, Wojciech Lenarczyk, Lublin: Państwowe Muzeum na Majdanku, 2009, s. 287–325.

⁵ *Zagłada żydowskiego Chełma. Żydzi w Chełmie Lubelskim w latach 1939–1944. Zarys problemu [w:] Zagłada Żydów na polskiej prowincji*, red. Adam Sitarek, Michał Trębacz, Ewa Wiatr, Łódź: IPN i Wydawnictwo UŁ, 2012.

⁶ *Obozy koncentracyjne i ośrodki zagłady jako miejsca pamięci [w:] Następstwa zagłady Żydów. Polska 1944–2010*, red. Feliks Tych, Monika Adamczyk-Garbowska, Lublin: ŻIH i Wydawnictwo UMCS, 2011, s. 493–525 (tom ten ukazał się również w języku angielskim, wydany przez instytut Yad Vashem).

⁷ *Krótkie życie na „Wschodzie”. Żydzi z terenu Rzeszy deportowani do dystryktu lubelskiego*, „Studia Żydowskie. Almanach” 2014, nr 4, s. 31–51.

⁸ Robert Kuwałek, *Obóz zagłady w Bełżcu*, Lublin: Państwowe Muzeum na Majdanku, 2010.

ną częścią książki jest chronologiczne zestawienie deportacji do Bełżca, które umożliwiło nowe spojrzenie na liczbę ofiar pierwszego obozu akcji „Reinhardt”. Wydawnictwo to, za sprawą przekładów na język niemiecki i francuski⁹, szybko weszło do światowego obiegu naukowego. Przygotowywane jest także jej wydanie w języku angielskim. Badania nad historią Bełżca kontynuował, pracując nad wydaniem tomu dokumentów archiwalnych dotyczących tego obozu, przede wszystkim nad merytorycznym przygotowaniem do druku relacji najważniejszego świadka – uciekiniera z obozu Rudolfa Redera, deportowanego do Bełżca ze Lwowa¹⁰. Należy tu podkreślić, że w pracy naukowej Roberta szczególną rolę odgrywały zawsze przekazy pozostawione przez ocalałych. Pozostawał w kontakcie, niekiedy bardzo bliskim, z dziesiątkami przedwojennych żydowskich mieszkańców Lublina i ich rodzinami.

Niezwykle istotnym fragmentem aktywności Roberta, z której znany był nie tylko w Polsce, lecz także poza jej granicami, była z roku na rok coraz bardziej imponująca działalność popularyzatorska i edukacyjna. Przejawiała się ona w publikacjach książkowych (był współautorem wydawnictwa o żydowskim Lublinie)¹¹, tekstach popularnonaukowych w prasie lokalnej, przede wszystkim zaś w trudnych do zliczenia szkoleniach i wykładach. Przez wiele lat współpracował z Ośrodkiem „Brama Grodzka – Teatr NN”, upamiętniającym losy lubelskich Żydów¹². Był wielokrotnie zapraszany do Niemiec, Izraela, Francji czy wreszcie na Ukrainę, z którą Jego współpraca była szczególnie owocna i intensywna. Jego wykłady podczas szkoły letniej organizowanej corocznie przez Centrum Badań Holokaustu Uniwersytetu Jagiellońskiego spotykały się z żywym odbiorem słuchaczy i były wysoko oceniane. W ostatnich latach prowadził w Lublinie cieszący się ogromnym zainteresowaniem cykl wykładów dotyczących historii Żydów. Był też niezrównanym przewodnikiem po miejscach związanych z życiem i zagładą Żydów na Lubelszczyźnie dla grup zagranicznych, na przykład uczestników szkoły letniej organizowanej przez paryski Mémorial de la Shoah.

Kolejnym tematem, w który Robert zaangażował się bez reszty, była historia obozu zagłady w Sobiborze. Przeprowadził poważne kwerendy, między innymi

---

⁹ Robert Kuwałek, *Das Vernichtungslager Bełżec*, tłum. Steffen Hänchen, Berlin: Metropol, 2013; *idem, Bełżec. Le premier centre de mise à mort*, tłum. Alexandre Dayet, Paris: Calmann-Lévy, 2013.

¹⁰ Robert Kuwałek, *Relacje i zeznania Rudolfa Redera* oraz Robert Kuwałek, Dariusz Libionka, *Materiały śledztwa z lat 1945–1946 w sprawie zbrodni popełnionych w Bełżcu* [w:] *Obóz zagłady w Bełżcu w relacjach ocalałych i zeznaniach polskich świadków*, red. Dariusz Libionka, Lublin: Państwowe Muzeum na Majdanku, 2013, s. 13–81, 103–247.

¹¹ Robert Kuwałek, Wiesław Wysok, *Lublin. Jerozolima Królestwa Polskiego*, Lublin: Stowarzyszenie Dialog i Współpraca 2001.

¹² Ośrodek uruchomił stronę, na której dostępne są teksty oraz zarejestrowane technika audio i wideo wykłady Roberta: http://teatrnn.pl/leksykon/node/1714/robert_kuwa%C5%82ek#7.

w Oddziale Archiwum Federalnego w Ludwigsburgu, skąd przywiózł bogatą dokumentację. Planował napisanie monografii tego obozu, mającej być kontynuacją książki o obozie w Bełżcu. Był zaangażowany w przygotowanie scenariusza nowej wystawy w muzeum sobiborskim. Jego ostatnim tekstem jest znakomicie udokumentowane i wnikliwe studium dotyczące kontrowersji wokół liczby ofiar tego obozu¹³. Nie zdążył już przygotować omówienia wydanych w kraju i za granicą wspomnień i relacji ocalałych z Sobiboru, które miało zostać opublikowane w tym tomie naszego rocznika. Były też projekty innych publikacji dla „Zagłady Żydów”, które nie zostaną już zrealizowane.

W 2008 r. Robert został odznaczony za swoją działalność przez prezydenta RP Lecha Kaczyńskiego Krzyżem Kawalerskim Orderu Odrodzenia Polski. W tym roku otrzymał medal przyznawany przez Stowarzyszenie Żydów Komбатantów i Poszkodowanych w II Wojnie Światowej. Mam jednak poczucie, że mimo wszystko Jego dorobek i rola, jaką odgrywał, nie została doceniona w takim stopniu, na jaki zasługiwała.

Roberta poznałem kilkanaście lat temu. Miałem szczęście współpracować z Nim przy realizacji kilku projektów. Imponowały mi zarówno Jego wiedza i erudycja, jak i rzadko spotykana pasja i zaangażowanie w to, co robił. Podziwiałem także wrażliwość w traktowaniu tematów trudnych, szczerłość i odwagę w obronie własnych przekonań. Równocześnie był Robert człowiekiem niezwykle otwartym, o wyjątkowej inteligencji, subtelności i poczuciu humoru. W ostatnich latach widywaliśmy się prawie codziennie, pracując w Państwowym Muzeum na Majdanku. Ostatni raz rozmawialiśmy w przeddzień Jego wyjazdu do Lwowa.

Odejście Roberta stanowi niepowetowaną stratę dla Jego przyjaciół, kolegów i międzynarodowego środowiska historyków zajmujących się Zagładą.

Dariusz Libionka

---

¹³ *Nowe ustalenia dotyczące liczby ofiar niemieckiego obozu zagłady w Sobiborze*, „Zeszyty Majdanka” 2014, nr 26, s. 17–60.